

AMBIVALENȚA TRANSLATORULUI CA PROTAGONIST ÎN PROZA CONTEMPORANĂ

CZU: 81`255.4-051:821.161.1-3

DOI: 10.5281/zenodo.6514193

Cristina GROSSU-CHIRIAC
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID: 0000-0001-9719-9922

Translatorii și profesiile conexe au intrat în literatură de mult, fiind inițial, de regulă, personaje secundare. La sfârșitul secolului al XX-lea și începutul sec. al XXI-lea ei devin tot mai des protagoniști ai operelor literare, apărând în diverse roluri și ipostaze. Articolul se axează pe poziția ambivalentă, inerentă acestei profesii, dar și pe aspecte noi ale activității de traducător/interpret, reflectate în proza contemporană, în baza romanului „Daniel Stein, traducător” de L. Ulițkaia.

Cuvinte-cheie: *translator, traducător, interpret, proză contemporană, ambivalență, ficționalizare, dihotomie, stereotip.*

THE AMBIVALENCE OF THE TRANSLATOR AS A PROTAGONIST IN CONTEMPORARY PROSE

Translators and interpreters have long entered the literature, being initially, as a rule, secondary characters. At the end of the twentieth century and the beginning of the twenty-first century, they became more and more often protagonists of literary works, appearing in various roles and situations. The study focuses on the ambivalent position inherent in this profession, but also on new aspects of the activity of interpreters, reflected in contemporary prose, based on the novel „Daniel Stein, interpreter” of L. Ulitskaya.

Keywords: *translator, interpreter, contemporary prose, ambivalence, fictionalization, dichotomy, stereotype.*

În ultimele decenii, în contextul globalizării și sporirii permanente a fluxului de informații în diferite limbi, dar, după cum remarcă Umberto Eco, dezvoltării intereselor semiotice [1, p. 11] sunt în continuare foarte solicitate și necesare activitățile legate de translatologie, respectiv și profesiile de traducător și interpret. În consecință, se înregistrează și o ficționalizare fără precedent a acestei activități – apar tot mai multe texte literare cu implicarea reprezentanților respectivelor profesii ca protagoniști sau personaje secundare, în diferite posturi, roluri și ipostaze. Mai mult decât atât, cu timpul, creșterea frecvenței recursului la traducători și interpreți ca personaje literare a condus, firește, și la apariția unei noi nișe de cercetare în imagologie – și anume figura translatorului în literatura contemporană. Interesul pentru acest domeniu este demonstrat prin cercetările, articolele și chiar tezele de doctorat și habilitat apărute, începând cu ultimele decenii ale secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, în diferite țări europene. Studiile au drept obiect al cercetării zeci de texte antrenând astfel de personaje, drept exemplu pot servi, printre altele, teza habilitare a lui Dörte Andres [2], cea mai voluminoasă lucrare de imagologie, dedicată translatorilor în literatura artistică, scrisă în 2008, cu titlul tradus „Interpreții ca figuri literare. Despre pierderea identității, diletantism și trădare”, cu toate că cercetează un corpus redus de doar 12 texte. Demne de menționat în context sunt și tezele de doctorat ale cercetătorilor Eva Matt, Christine Wilhelm [3, 4], sau disertația cercetătorului Hans Christian Hagedorn, cu un corpus impresionant de zeci de lucrări analizate [5].

Ficționalizarea translatorului/tălmaciului nu poate fi totuși atribuită de abia secolului al XX-lea, după cum remarcă pe bună dreptate unii cercetători [de ex. 3, p. 14]. Firește, putem întâlni traducători și în romanele din secolele anterioare, de exemplu în celebrul „Iscusitul hidalgo Don

Quijote de La Mancha” (1605) de Miguel de Cervantes sau în „Scrisori persane” (1721) de Montesquieu ș.a. În textele mai vechi, traducătorul este o apariție rarisimă, și cel mai des se manifestă în ipostaze de persoană dubioasă, care nu inspiră prea multă încredere sau care nu neapărat redă adevărul, așa cum apare chiar în capodopera lui Cervantes. Acesta s-a dovedit a fi drept unul dintre cele mai frecvente stereotipuri legate de traducători și profesiile conexe, analizate în detaliu în teza de disertație „Traduttore traditore...” susținută de cercetătoarea Christine Wilhelm în 2010 [4].

Fiind mijlocitori între două părți, între două tabere, traducătorii, interpreții, tălmăcii au fost percepuți din cele mai vechi timpuri, de pe o parte drept persoane de legătură, persoane fiabile, posedând anumite puteri de convingere, bucurându-se de încrederea părților implicate. Pe de altă parte, în același timp, sunt printre primii suspectați de părtinire, de tendențiozitate, de urmărirea unor anumite interese, de colaboraționism sau chiar de trădare, în consonanță cu celebrul dicton italian „Traduttore traditore”, devenit și punct de pornire pentru teza menționată mai sus. De aici și poziția ambivalentă a traducătorului (și a reprezentanților tuturor profesiilor din domeniul translatologiei) ca persoană aflată între două părți, „în două luntri”, la polul malefic fiind deci nefiabilă, oportunistă, iar prin extensie și tendențioasă, și manipuloare. În altă accepție, la altă periferie, identificăm traducătorul ca persoană neutră, transformată într-un mecanism, o mașină de tradus, fără nicio implicare personală sau urme de trăsături și individualitate proprii, și care, prin urmare, nici nu trebuie luată în seamă. Drept dovadă a acestui aspect abordat inclusiv în texte literare, servește studiul cercetătorilor Kaindl și Kurz [6], dedicat în mod special acestei ipostaze a translatorilor.

Această ambiguitate în atitudine, dar și în manifestare, inerentă profesiei, îi face pe traducători deosebit de atractivi și interesați pentru ficționalizare în proza contemporană. În acest context, pe parcursul timpului, personajele practicând activități translatologice, în special în ultimul timp interpreții, devin tot mai frecvent întâlnite, tot mai complexe și mai diverse. Drept dovadă servește teza de doctorat a cercetătoarei Sabine Strümper-Krobb [7], în care este supus analizei un corpus de 50 de texte sau teza deja menționată a lui H. Ch. Hagedorn, care a identificat și a analizat circa 90 de texte relevante pentru acest subiect.

Figura traducătorului transpare frecvent în literatura postmodernistă, potrivit-se atât în contextele menționate mai sus, legate de trădare, manipulare, intrigă, propagandă, chiar și crimă, cât și, îndeosebi, în contexte individualizate, legate de crize de identitate ale traducătorilor înșiși, legate de dezrădăcinare, de identitatea fragmentată a acestora, de pierderea și/sau căutarea de sine [8, 3, 5].

Unul dintre romanele mai recente, care plasează traducătorul într-o cu totul altă lumină, oferind o viziune ieșită din comun asupra imaginii acestuia, este romanul „Daniel Stein, traducător” de Ludmila Ulițkaia (n. 1943). Apărut în Rusia în anul 2006, vândut în milioane de exemplare, romanul a fost distins cu mai multe premii literare prestigioase precum Big Book („Bołșaia Kniga”, Rusia), Premiul Părintele Alexandru (Germania-Rusia, 2008), Premiul Simone de Beauvoir (Franța, 2011) ș.a. Romanul a fost tradus în peste 30 de limbi, inclusiv în limba română de Gabriela Russo, fiind publicat la editura Humanitas Fictions în 2011. Ludmila Ulițkaia este una dintre cele mai cunoscute scriitoare ruse contemporane, apreciate și peste hotarele Rusiei, multe dintre cărțile ei fiind accesibile și în traducere română: „Soniecika” (1994, în rom. 2004, 2019), „Medeea și copiii ei” (1996, în rom. 2019), „Înmormântarea veselă” (1997, în rom. 2005, 2019), „Fetițele” (2002; în rom. 2013), „Minciunile femeilor” (2003, trad. 2005), „Cazul doctorului Kukoțki” (2006; în rom. 2020) ș.a.

Romanul „Daniel Stein, traducător” al Ludmillei Ulițkaia impresionează prin complexitatea și multitudinea firelor epice, care converg toate spre figura traducătorului Daniel Stein, despre care își amintesc și pe care îl menționează multipli naratori, din cele mai diverse perspective. Romanul se vrea un roman documentar [9] și constituie un „colaj” (după cum îl numește chiar autoarea, [10, p. 508]) din memorii, scrisori, documente, rapoarte, înregistrări inspirate din biografia și activitatea unei personalități reale – Oswald Rufeisen (1922-1998), un traducător de excepție, evreu de origine poloneză, din secolul al XX-lea. Autoarea a fost de mult timp atrasă, chiar obsedată, de biografia acestui traducător pe care a avut ocazia să-l cunoască, de destinul său deosebit, adunând multe materiale și documente despre viața acestuia. Totuși, într-un final, după 15 ani de reflecții, a decis să ficționalizeze persoana lui Oswald Rufeisen, transformându-l în Dieter Stein, părintele Daniel, pentru a-și facilita întrucâtva demersul și pentru a pune în sfârșit gândurile pe hârtie. Daniel Stein este traducătorul, mediatorul intercultural, interconfesional, interideologic, devenit călugăr catolic, dar de fapt „supra-confesional”, care salvează sau schimbă radical multe vieți, întâlnirea cu el fiind, pentru multe personaje-voci ale acestui roman, în mod incontestabil, punctul de cotitură al destinului acestora, cu precădere în perioade ale secolului al XX-lea pline de frământări, tulburări și persecuții de tot soiul, atât în Europa măcinată de lupte ideologice, cât și în Israel: evrei persecutați de nașiști, comuniști care persecută nașiștii, nașiști care persecută comuniștii, creștini persecutați de musulmani, musulmani persecutați de creștini, arabi și evrei învrăjbiți, diferite secte care se dușmănesc reciproc, șirul acestor ostilități nu contenește. În aceste condiții potrivnice, or Daniel Stein este permanent în centrul unor astfel de împrejurări, protagonistul vede, dincolo de ideologii și interese, oameni, pe care îi salvează – le salvează de o manieră compulsivă nu numai viața, ci și încrederea în omenire și dragostea de lume, într-o încercare de împăcare cu sine și cu lumea.

Daniel Stein nu apare direct în trama romanului, dar este prezentat din perspectiva altora ca un traducător cu capacități lingvistice extraordinare și cu un destin ieșit din comun – un căutător al armoniei, al dragostei dintre oameni și un neînfricat salvator de vieți, dincolo de confesiune, ideologie, naționalitate, convingeri sau alte diferențe care mereu apar între oameni. Traducătorul, evreu născut în Galiția, este purtat de viață prin Ucraina de Vest, Letonia și Belarus, unde, fiind considerat polonez, este luat în serviciul Gestapo în calitate de traducător. Astfel, supunându-se zilnic unui risc imens, are șansa să supraviețuiască și totodată să salveze câteva sute de evrei din gheto. Toată viața lui Daniel Stein este plină de astfel de situații încordate până la limită, în care iese la iveală spiritul său de frondă spre binele comunității – de exemplu, fiind deja emigrat în Israel, slujește liturghia creștină în ivrit, singura limbă comună pentru toți imigranții din parohia sa, astfel provocând mari nemulțumiri autorităților ecleziastice, ecoul acestora ajungând până la Papa de la Roma.

Daniel Stein este reprezentat ca un mediator între puteri și ideologii beligerante, între confesiuni și grupări religioase aflate pe diferite părți ale baricadei, între minorități ostile sau ostracizate, între autorități și individ, între familii sau generații învrăjbite, de fiecare dată alegând omul. Este personalitatea puternică, care reușește să aibă implicații semnificative în multe destine umane din diferite țări, chiar de pe diferite continente, atât de profund afectate de luptele ideologice dezumanizante ale secolului al XX-lea. Iar pentru Daniel Stein omul este mai presus de idei și ideologii, mai presus de religii, canoane și dogme, viața având prioritate absolută, viața fiind deasupra legilor. Viața lui Daniel Stein este curmată de un accident de mașină care a avut loc în împrejurări suspecte (nu a mai funcționat frâna), cu aluzii la o intervenție umană deliberată. Iar comunitate sa în scurt timp s-a destrămat. Totuși nu aflăm cine din multitudinea de dușmani pe care îi deranjează spiritul său ecumenic ar fi putut pune la cale înlăturarea sa.

Romanul conține concomitent și un meta-roman: după fiecare dintre cele cinci părți autoarea explică prin intermediul unei scrisori adresate unei prietene apropiate modul de scriere a textului și motivarea acestuia, argumentând și abordarea complexă și neobișnuită, dar și dificultățile de apropiere de acest personaj atât de polyvalent. Autoarea mărturisește prietenei sale Elena Kostiukovici în scrisoarea de la sfârșitul celei de-a cincea părți a romanului lecția cea mai importantă pe care a învățat-o de la părintele Daniel: „Simt că am trăit în preajma lui Daniel o importantă lecție de viață, iar când încerc să clarific ce-a fost important în lecția aceasta, aflu că totul se reduce la faptul că n-are absolut nici o importantă în ce crezi, ceea ce contează e modul cum te porți. O să-mi zici: mare filozofie! Daniel însă mi-a înfipt-o drept în inimă” [10, p. 432].

Romanul „Daniel Stein, traducător” provoacă multe reflecții. Este răvășitor atât prin istoriile vieților personajelor sale, cât și prin istoria și atitudinea față de viață a protagonistului, atingând probleme cardinale pentru secolul al XX-lea, dar și pentru secolul nostru, precum problema ideologiilor, problema fanatismului de orice speță, relația între stat și cetățeni, tot mai actuală, dar și tema evreității și complexitatea care decurge de aici. Sunt multe puncte de convergență și cu autoarea Ludmila Ulițkaia, pentru care libertatea interioară și forța spirituală de care dă dovadă protagonistul rămâne un etalon, dar și un argument fundamental pentru a scrie. Într-unul dintre interviurile recente Ludmila Ulițkaia declara: „Am prețuit tot timpul libertatea și n-am vrut să mă înregimentez. Am stat mereu departe de stat și de autoritate. Pentru mine a fost un mare noroc că am putut să devin scriitoare și să rămân, prin asta, liberă” [11].

Așadar, tradiția literară ne prezintă personajele translatori în poziții ambivalente – fie ca manipulatori și persoane nefiabile, aflate între două tabere, fie ca mașini impersonale de tradus, fără personalitate, sau care-și pierd personalitatea pe parcursul activității. În cazul romanului Ludmillei Ulițkaia, pornind de la multitudinea limbilor pe care le vorbește (polona, germana, engleza, ivrit, italiana ș.a.), traducătorul Daniel Stein, evreu convertit la catolicism, devine o punte de legătură între oameni de diferite confesiuni, naționalități, ideologii, generații etc., astfel prin acest personaj scriitoarea depășind acele dihotomii și stereotipuri bătătorite legate de munca de traducător și interpret. Pentru autorități, Daniel Stein este incomod și neloial, în schimb pentru oameni este prototipul traducătorului împăciuitor și unificator, dincolo de orice diferențe și dihotomii, cel care deși vorbește mai multe limbi, tinde să creeze un limbaj comun pentru toți, „traducând”, adică metamorfozând dușmănia, vrăjmășia, ostilitatea în limbajul păcii și înțelegerii, un fel de Nathan înțeleptul, dar mai complex, mai liber și mai adaptat epocii noastre.

Referințe bibliografice:

1. ECO, U. *Quasi dasselbe mit anderen Worten*. München, Viena: Carl Hanser, 2006. 461 p.
2. ANDRES, D. *Dolmetscher als literarische Figuren. Von Identitätsverlust, Diletantismus und Verrat*. München: Meidenbauer, 2008. 535 p.2.
3. MATT, E. *Figuren der Übersetzung. Dolmetscher in Erzähltexten des späten 20. Jahrhunderts. Inauguraldissertation*, Ludwig-Maximilians-Universität München, 2013. 272 p.
4. WILHELM, Ch. *Traduttore traditore. Vermittler durch Verrat: eine Analyse literarischer Translatorfiguren in Texten von Jorge Luis Borges, Italo Calvino und Leonardo Sciascia*. Trier: WVT, 2010. 246 p.
5. HAGEDORN, H.Ch. *La traduccion narrada*. Universidad Complutense de Madrid, 2001/ *La traduccion narrada. El recurso narrativo de la traduccion ficticia*. Cuenca, 2006. 240 p.
6. KAINDL, K., KURZ, I. (Ed.). *Machtlos, selbstlos, meinungslos?: interdisziplinäre Analysen von ÜbersetzerInnen und DolmetscherInnen in belletristischen Werken*. Viena, Berlin, Münster: Lit, 2010. 226 p.

7. STRÜMPER-KROBB, S.: *Zwischen den Welten. Die Sichtbarkeit des Übersetzers in der Literatur*, Berlin: Weidler 2009. 190 p.
8. THIEM, J. *The Translator as Hero in Postmodern Fiction*. In: *Translation and Literature* 4 (1995), p. 207–218.
9. LĂSCONI, E. *Reinventarea romanului documentar*. Observator Cultural. 10.02.2012. [Accesat 14.03.2022] Disponibil: <https://www.observatorcultural.ro/articol/reinventarea-romanului-documentar/>
10. ULITKAIA L. *Daniel Stein, traducător*. (Trad. Gabriela Russo). București: Editura Humanitas Fiction: 2011. 464 p./ УЛИЦКАЯ, Л. *Даниэль Штайн, переводчик*. Москва: АСТ, 2020. 575 p.
11. PELEHATAÎ, I. „De ce să-mi fie frică de Putin?” *Interviu cu Ludmila Ulițcaia*. 28.05.2019. //Scena 9. [Accesat 14.03.2022] Disponibil: <https://www.scena9.ro/article/interviu-ludmila-ulitkaia>